

## แนวคิดและรูปแบบการสร้างเจดีย์ในจังหวัดแม่ฮ่องสอน พุทธศตวรรษที่ 19-25

### Concepts and Styles of Stupas in Mae Hong Son Province During 14<sup>th</sup>-20<sup>th</sup> Century

ปวิณา เพ็ชรล้วน (Pawinna Phetluan)<sup>1</sup>

Received: May 11, 2024

Revised: July 25, 2024

Accepted: August 1, 2024

#### บทคัดย่อ

การศึกษาเรื่องแนวคิดและรูปแบบการสร้างเจดีย์ในจังหวัดแม่ฮ่องสอน พุทธศตวรรษที่ 19-25 มีวัตถุประสงค์เพื่อเสนอแนวคิดการแบ่งรูปแบบการแบ่งยุคสมัยทางประวัติศาสตร์ศิลปะของแม่ฮ่องสอน และศึกษาแนวคิดการสร้างเจดีย์ในจังหวัดแม่ฮ่องสอนในช่วงพุทธศตวรรษที่ 19-25 ผู้วิจัยแบ่งศิลปะแม่ฮ่องสอน ออกเป็น 3 สมัย คือ ศิลปะแม่ฮ่องสอนก่อนสมัยใหม่ ศิลปะแม่ฮ่องสอนสมัยใหม่ และศิลปะแม่ฮ่องสอน หลังสมัยใหม่ นอกจากนี้ผู้วิจัยใช้การสำรวจภาคสนาม การสัมภาษณ์ และแนวคิดภูมิวัฒนธรรมในการวิเคราะห์แนวคิด และรูปแบบการสร้างเจดีย์ ผลการวิจัยพบว่า เจดีย์ในจังหวัดแม่ฮ่องสอนได้รับอิทธิพลศิลปะล้านนา ศิลปะมอญ และศิลปะพม่า ส่วนด้านคติความเชื่อการสร้างเจดีย์ในจังหวัดแม่ฮ่องสอนมีความแตกต่างกันตามแต่ละช่วงเวลา และพื้นที่

คำสำคัญ: แม่ฮ่องสอน, เจดีย์, คติความเชื่อ

#### Abstract

This study focuses on the concepts and styles of stupas in Mae Hong Son province from the 14<sup>th</sup> to the 20<sup>th</sup> century. The objectives of the study were 1) to present the concept of dividing Mae Hong Son art and 2) to study the concept and belief of building stupas in Mae Hong Son from the 14<sup>th</sup> to the 20<sup>th</sup> century. The result shows that Mae Hong Son's art history is categorized into pre-modern, modern, and post-modern periods. This allows for a structured analysis of the evolution of artistic styles and cultural influences over time. Moreover, the researcher employs a combination of field surveys, in-depth interviews, and a cultural landscape framework to examine the concepts and construction of stupas in Mae Hong Son. The findings show that various artistic traditions, including Lanna, Mon, and Burmese art influence the pagodas in Mae Hong Son. This suggests a rich cultural exchange and the integration of diverse artistic elements in the region's architectural heritage. The study also emphasizes differences in beliefs related to pagoda construction across different periods and geographical.

Keywords: Mae Hong Son, Stupa, Beliefs

<sup>1</sup> ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยบูรพา

Department of History, Faculty of Humanities and Social Sciences, Burapha University

## บทนำ

แม่ฮ่องสอนเป็นจังหวัดที่มีความร่ำรวยด้วยมรดกทางวัฒนธรรมและธรรมชาติ ทำให้นักท่องเที่ยวที่เดินทางมาจังหวัดแม่ฮ่องสอนคาดหวังในการได้สัมผัสกับมรดกทางวัฒนธรรมและธรรมชาติจากมุมมองในมิติต่าง ๆ ด้วยเหตุนี้จึงมีการจัดทำเส้นทางท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมที่ชู้อัตลักษณ์ของพื้นที่ โดยเนื้อหาสาระของสถานที่ท่องเที่ยวสกัดมาจากข้อมูลทางวิชาการ ซึ่งสามารถนำมาประมวลเป็นการเล่าเรื่องโดยคนในพื้นที่เอง ด้วยหวังว่าเส้นทางท่องเที่ยวเชิงสร้างสรรค์ เรื่องเล่าที่สกัดจากข้อมูลวิชาการโดยคนในพื้นที่ และการพัฒนาศักยภาพในการแข่งขันและเพิ่มมูลค่าของแหล่งท่องเที่ยวมรดกวัฒนธรรม ผ่านการพัฒนาบริการอื่นที่เกี่ยวข้องกับการท่องเที่ยวและสถานที่ท่องเที่ยว จะสามารถตอบสนองความต้องการของนักท่องเที่ยวได้มากขึ้น โดยเฉพาะนักท่องเที่ยวคุณภาพสูงที่ต้องการเข้าถึงวัฒนธรรมของพื้นที่ สร้างความพึงพอใจให้นักท่องเที่ยวได้เก็บเกี่ยวประสบการณ์ในการเดินทางอย่างเต็มที่ และต้องการใช้เวลาพำนักและท่องเที่ยวในพื้นที่แม่ฮ่องสอนเป็นระยะเวลานานขึ้น ส่งผลให้เกิดการสร้างรายได้ให้กับชุมชน ยกกระดับคุณภาพเศรษฐกิจและชีวิตของผู้คนในจังหวัดแม่ฮ่องสอนอย่างมั่นคง มั่นคง และยั่งยืน

ขณะเดียวกันก็เป็นการสร้างความตระหนักรู้ในชุมชนถึงความสำคัญของอัตลักษณ์ของตน และเป็นอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมที่สามารถอนุรักษ์ ส่งต่อ สืบสาน และถ่ายทอดให้อนุชนต่อไปในอนาคต เพื่อสร้างความเข้าใจและความภูมิใจในรากเหง้าของตนเองยิ่งขึ้น ซึ่งเป็นกระบวนการหนึ่งในแนวคิดการท่องเที่ยวเชิงสร้างสรรค์นั่นเอง ทั้งหมดนี้จะนำไปสู่การเพิ่มความสามารถในการแข่งขัน รวมทั้งยกระดับการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมที่จะนำไปสู่การยกระดับเชิงเศรษฐกิจและคุณภาพชีวิตของผู้คนในจังหวัดแม่ฮ่องสอนอย่างยั่งยืนต่อไป

ปัจจุบัน ยังไม่ปรากฏงานศึกษาวิจัยที่ศึกษาถึงศิลปกรรมแม่ฮ่องสอนโดยตรง โดยเฉพาะอย่างยิ่งการศึกษาเรื่องเจดีย์อย่างละเอียดที่แสดงให้เห็นถึงพัฒนาการของศิลปกรรมในจังหวัดแม่ฮ่องสอนตามลำดับเวลา หรือตามพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของจังหวัดแม่ฮ่องสอน ในมิติทางประวัติศาสตร์และชาติพันธุ์ เพื่อให้เข้าใจถึงความเป็นพหุวัฒนธรรมในพื้นที่ ซึ่งจะช่วยเสริมความเข้าใจเกี่ยวกับประวัติศาสตร์และอัตลักษณ์ของผู้คนที่หลากหลายในจังหวัดแม่ฮ่องสอนซึ่งนำไปสู่ความเป็นเอกลักษณ์สำคัญของจังหวัดแม่ฮ่องสอน

## การทบทวนวรรณกรรม

การศึกษาด้านประวัติศาสตร์ศิลปะในจังหวัดแม่ฮ่องสอนนั้นที่ผ่านมามีจำนวนไม่มากนัก ส่วนใหญ่เป็นการศึกษาเกี่ยวกับศิลปะล้านนาในภาพรวมที่มักไม่รวมจังหวัดแม่ฮ่องสอนลงไปในความเป็นอาณาจักรล้านนาด้วย หรือบางครั้งเป็นการศึกษาศิลปะของประเทศเพื่อนบ้าน (ศิลปะมอญ-พม่า) ที่นำมาใช้ในการศึกษาเปรียบเทียบกับศิลปกรรมในจังหวัดแม่ฮ่องสอน แต่ยังไม่เคยมีการศึกษาเรื่องเจดีย์ในจังหวัดแม่ฮ่องสอนอย่างจริงจัง ในที่นี้ขอยกตัวอย่างงานวิจัยที่เกี่ยวข้องดังนี้

อิสรวรรณ อยู่ป้อม (2546) การศึกษาแนวความคิดในการสร้างพระยาธาตุ (ปยาธาตุ) อิทธิพลศิลปะพม่าที่พบในจังหวัดแม่ฮ่องสอน ช่วงพุทธศตวรรษที่ 25 ตลอดจนคติและค่านิยมในการก่อสร้างพุทธสถานในจังหวัดแม่ฮ่องสอน ผลการศึกษาพบว่า ประชากรส่วนใหญ่ในจังหวัดแม่ฮ่องสอนคือชาวไทยใหญ่ ดังนั้นการก่อสร้างศาสนสถานโดยเฉพาะพุทธสถานนั้น จึงมีลักษณะที่เป็นเอกลักษณ์เฉพาะของชาวไทยใหญ่ เช่น การก่อสร้างปยาธาตุ และมีรายละเอียดที่แตกต่างจากรูปแบบที่พบโดยทั่วไปในประเทศไทย ถึงแม้ว่าลักษณะรูปแบบศิลปะสถาปัตยกรรม จะมีความใกล้เคียงกับสถาปัตยกรรมที่พบในประเทศพม่า แต่ก็มีปรับเปลี่ยนให้เหมาะสมกับวัฒนธรรมพื้นถิ่น

นัฏกานต์ ชัยพิพัฒน์ (2551) ศึกษาจองและอุโบสถ-วิหารไทใหญ่ในจังหวัดแม่ฮ่องสอน มีจุดประสงค์เพื่อให้รู้ถึงที่มาและรูปแบบสถาปัตยกรรมของพุทธสถาปัตยกรรมไทใหญ่ในจังหวัดแม่ฮ่องสอน อันได้แก่จอง (วิหาร) อุโบสถ วิหารพระพุทธรูป ผ่านการศึกษาประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม คติ ความเชื่อของคนไทใหญ่ และศิลปะสถาปัตยกรรมที่พบในวัดไทใหญ่ที่เลือกศึกษา พบว่า รูปแบบศาสนสถานแบบไทใหญ่ในจังหวัดแม่ฮ่องสอนถูกนำเข้ามาจากชาวไทใหญ่ในรัฐฉานที่เข้ามาตั้งหลักแหล่งในบริเวณจังหวัดแม่ฮ่องสอนตั้งแต่ปลายพุทธศตวรรษที่ 24 ลักษณะสถาปัตยกรรมและคติเกี่ยวกับรูปสัญลักษณ์ต่าง ๆ ในวัด ได้รับอิทธิพลและผสมผสานศิลปะพม่า-มอญกับความเชื่อและประเพณีทางพระพุทธศาสนาของชาวไทใหญ่ ซึ่งเป็นการศึกษาที่เน้นการศึกษาเรื่องของประวัติวัด สถาปัตยกรรมไทใหญ่ เช่น จอง (ศาลาการเปรียญ) และอุโบสถเท่านั้น ยังมีได้ทำการศึกษาเรื่องเจดีย์ในจังหวัดแม่ฮ่องสอนแต่อย่างใด

เชษฐ ติงสัญชลี (2555) ในหนังสือเรื่องเจดีย์ในศิลปะพม่า-มอญ พัฒนาการทางด้านรูปแบบตั้งแต่ศิลปะศรีเกษตรถึงศิลปะมณฑลพะเยา เป็นการศึกษาในรายละเอียดขององค์ประกอบเจดีย์รูปแบบต่าง ๆ ในศิลปะพม่า-มอญ ตั้งแต่ศิลปะศรีเกษตร (ราวพุทธศตวรรษที่ 12-16) จนถึงศิลปะมณฑลพะเยา (พุทธศตวรรษที่ 23-25) ในตอนท้ายมีการกล่าวถึงเจดีย์ในศิลปะพม่า-มอญที่มีความเกี่ยวข้องกับศิลปะไทย โดยกล่าวถึงศิลปกรรมในจังหวัดแม่ฮ่องสอนดังนี้ “จังหวัดแม่ฮ่องสอนซึ่งเป็นหัวเมืองไทยใหญ่ที่ตั้งขึ้นใหม่ในพุทธศตวรรษที่ 24-25 มีการสร้างวัดโดยฝีมือช่างชาวไทใหญ่ ทำให้จังหวัดนี้ปรากฏความนิยมเจดีย์แบบไทยใหญ่ ซึ่งมีพื้นฐานมาจากเจดีย์แบบพม่าแท้”

ศักดิ์ชัย สายสิงห์ (2557) ในศิลปะพม่า งานเขียนชิ้นนี้เป็นการรวบรวมข้อมูลและเรียบเรียงอย่างเป็นระบบเกี่ยวกับรูปแบบศิลปกรรมในแต่ละยุคสมัยในดินแดนพม่า ตั้งแต่ยุคแรกเริ่มที่มีการรับวัฒนธรรมทางศาสนาจนถึงยุคปัจจุบัน ซึ่งชาวพม่า มอญ และยะไข่ เป็นชนชาติหลักในการสร้างงานศิลปกรรมดังกล่าว และมีการกล่าวถึงความสัมพันธ์ทางด้านประวัติศาสตร์ศิลปะกับดินแดนไทยตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์จนถึงสมัยรัตนโกสินทร์

ในส่วนที่เกี่ยวกับจังหวัดแม่ฮ่องสอน ผู้เขียนได้แสดงให้เห็นว่า ศิลปะมอญ-พม่ามีบทบาทกับจังหวัดแม่ฮ่องสอนอย่างชัดเจนในสมัยรัตนโกสินทร์ในพุทธศตวรรษที่ 24-25 ซึ่งเป็นช่วงที่ภาคเหนือมีการอพยพเข้ามาอยู่อาศัยของชาวไทใหญ่โดยเฉพาะเมืองแม่ฮ่องสอน ทำให้มีการสร้างวัดที่เป็นศิลปะไทใหญ่ ประกอบด้วยเจดีย์ (แบบมอญ-พม่า) อาคารทรงปยาธาตุ ตลอดจนการสร้างพระพุทธรูปแบบศิลปะพม่าเป็นจำนวนมาก ส่วนใหญ่ได้รับอิทธิพลมาจากเมืองมณฑลพะเยา แต่เป็นฝีมือช่างไทใหญ่ คือ ความนิยมในการประดับซุ้มหรือมุขประดิษฐานพระพุทธรูปที่ฐานทั้ง 4 ด้าน หรือการประดับรูปนรสิงห์ที่ฐานชั้นล่าง เป็นต้น

ศักดิ์ชัย สายสิงห์ (2563) ในคู่มือนำชมศิลปกรรมโบราณในล้านนา กล่าวถึงประวัติศาสตร์ล้านนา ศิลปกรรมล้านนาตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 13-ปัจจุบัน รูปแบบเจดีย์และพระพุทธรูปในศิลปะล้านนา นำชมศิลปกรรมในจังหวัดเชียงใหม่ ลำพูน ลำปาง เชียงราย น่าน แพร่ พะเยา และแม่ฮ่องสอน โดยในบทที่ 10 กล่าวถึงศิลปกรรมไทใหญ่ในแม่ฮ่องสอน เริ่มกล่าวถึงตั้งแต่ประวัติความเป็นมาของแม่ฮ่องสอน ศิลปกรรมไทใหญ่ เมืองแม่ฮ่องสอน และนำชมศิลปกรรมไทใหญ่เมืองแม่ฮ่องสอน โดยนำชมวัดพระธาตุดอยกองมู วัดหัวเวียง วัดจองคำ วัดจองกลาง วัดก้าก่อ วัดพระนอน และวัดกลางทุ่ง

เชษฐ ติงสัญชลี (2564) จากเมืองตากสู่สะเทิม ผู้เขียนได้แสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างผู้คนและศิลปกรรมในประเทศพม่าภาคใต้กับพื้นที่ในภาคกลางตอนบนของประเทศไทย โดยในบทที่ 1 ศิลปะไทยในประเทศพม่าและศิลปะพม่าในประเทศไทย ข้อสังเกตเบื้องต้นจากศิลปกรรมตามแนวชายแดน ผู้เขียนได้กล่าวถึงพื้นที่ของการแลกเปลี่ยนทางศิลปกรรมไทย-มอญ/พม่า ข้ามเขตแดน 5 พื้นที่ด้วยกัน โดยกล่าวถึงแม่ฮ่องสอน

เป็นพื้นที่ที่ 2 ซึ่งเป็นพื้นที่ที่ศิลปะพม่าและไทใหญ่เข้ามามีบทบาท โดยผู้เขียนกล่าวว่าในสมัยโบราณพื้นที่จังหวัดแม่ฮ่องสอนถือเป็นพื้นที่รอยต่อระหว่างเขตวัฒนธรรมล้านนาและเขตวัฒนธรรมไทใหญ่ การอพยพเข้ามาของคนไทใหญ่จากเมืองนายและเมืองหมอกใหม่ที่น่าโดยพญาสิงหนาทราชาและเจ้านางเมื่อยะในพุทธศตวรรษที่ 24-25 ทำให้มีการนำเอาศิลปกรรมไทใหญ่ซึ่งได้รับอิทธิพลศิลปะพม่ามานานแล้ว เข้ามามีบทบาทในพื้นที่จังหวัดแม่ฮ่องสอน ซึ่งการแลกเปลี่ยนดังกล่าวจะเกิดขึ้นในระยะหลังคือราวพุทธศตวรรษที่ 24-25

### วิธีการวิจัย

งานวิจัยเป็นงานวิจัยเชิงคุณภาพ (qualitative research) ใช้วิธีการเก็บรวบรวมข้อมูลจากการศึกษาเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับโบราณคดี ประวัติศาสตร์ และประวัติศาสตร์ศิลปะในจังหวัดแม่ฮ่องสอน รวมทั้งการเก็บข้อมูลภาคสนาม สามารถสรุปขั้นตอนการดำเนินการวิจัยได้ดังนี้

1. การศึกษาจากเอกสาร (document research) ผู้วิจัยรวบรวมข้อมูลจากเอกสารเพื่อศึกษาแนวคิด ข้อมูลต่าง ๆ ที่เกี่ยวกับเจดีย์ในจังหวัดแม่ฮ่องสอน เพื่อเป็นข้อมูลพื้นฐานในการสร้างความเข้าใจ

2. การศึกษาจากข้อมูลภาคสนาม (field study) ผู้วิจัยศึกษาเจดีย์ในจังหวัดแม่ฮ่องสอนด้วยการสำรวจพื้นที่โบราณสถานจริงจาก 4 อำเภอ คือ อำเภอปาย อำเภอเมืองแม่ฮ่องสอน อำเภอขุนยวม และอำเภอแม่สะเรียง สัมภาษณ์และรับฟังข้อมูลจากตัวแทนราษฎรท้องถิ่น พระสงฆ์ หน่วยงานราชการ และหน่วยงานเอกชน ที่เกี่ยวข้อง การเลือกกลุ่มผู้ให้ข้อมูลเป็นการสุ่มตัวอย่างแบบเจาะจง (purposive sampling) โดยใช้วิธีการคัดเลือกกลุ่มตัวอย่างจากความรู้ความเชี่ยวชาญของผู้ที่อยู่ในท้องถิ่น ซึ่งผู้วิจัยจะพิจารณาจากตัวผู้วิจัยเอง เนื่องจากผู้วิจัยได้ทำวิจัยในจังหวัดแม่ฮ่องสอนมากกว่า 2 ปี กลุ่มผู้ให้ข้อมูลมีจำนวนทั้งหมด 20 คน จาก 4 อำเภอ ซึ่งคำถามจะมาจากเครื่องมือการวิจัยคือ แบบสำรวจข้อมูลโบราณสถานและแหล่งโบราณคดี และแบบสัมภาษณ์ข้อมูลโบราณสถานและแหล่งโบราณคดีในจังหวัดแม่ฮ่องสอน

3. การวิเคราะห์และตรวจสอบข้อมูล คณะผู้วิจัยได้นำข้อมูลจากการทบทวนวรรณกรรม การสำรวจพื้นที่ และการสัมภาษณ์ มาตรวจสอบความถูกต้อง หลังจากนั้นนำข้อมูลที่วิเคราะห์ได้มาบันทึกลำดับเหตุการณ์ (chronology) จัดจำแนกข้อมูล (classification) จำแนกหลักฐานทางโบราณคดี (attribute) เพื่อบันทึกการกระจายตัวของแหล่งโบราณสถานของแต่ละอำเภอ (map of distribution) รวมทั้งทำการคัดเลือกโบราณสถานในพื้นที่การศึกษา และสรุปสาระสำคัญตามประเด็นที่กำหนดไว้ในขอบเขตเนื้อหา

4. การนำเสนอองค์ความรู้เกี่ยวกับเจดีย์ในจังหวัดแม่ฮ่องสอน ผู้วิจัยได้ทำการคัดเลือกจากการทบทวนวรรณกรรม และการลงพื้นที่ศึกษาเจดีย์ในจังหวัดแม่ฮ่องสอนโดยใช้เครื่องมือการศึกษา ผู้วิจัยได้คัดเลือกสถานที่ศึกษา จำนวน 26 แห่ง โดยแบ่งเป็น อำเภอปาย จำนวน 3 แห่ง อำเภอเมืองแม่ฮ่องสอน จำนวน 10 แห่ง อำเภอขุนยวม จำนวน 6 แห่ง และอำเภอแม่สะเรียง จำนวน 7 แห่ง โดยมีวิธีการศึกษาคือ การสัมภาษณ์และการสำรวจ โดยมีเครื่องมือการวิจัย คือ แบบสำรวจข้อมูลโบราณสถานและแหล่งโบราณคดี และแบบสัมภาษณ์ข้อมูลโบราณสถานและแหล่งโบราณคดีในจังหวัดแม่ฮ่องสอน เพื่อนำไปสู่การนำเสนอข้อมูลเพื่อตอบวัตถุประสงค์การศึกษาที่ได้ตั้งไว้และนำเสนอข้อมูลโดยใช้การวิเคราะห์เชิงพรรณนา (descriptive analysis)

### ผลการวิจัย

#### การแบ่งยุคสมัยทางประวัติศาสตร์ศิลปะของแม่ฮ่องสอน

ผู้วิจัยใช้หลักการแบ่งยุคสมัยทางประวัติศาสตร์ศิลปะของแม่ฮ่องสอนตามกรอบคิดของอัลวิน ทอฟเฟิลเลอร์ นักคิดและนักวิจารณ์ร่วมสมัยชาวอเมริกัน เสนอกรอบแนวคิดของการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างทางสังคมเศรษฐกิจจากมนุษย์ในโลกโบราณสู่โลกปัจจุบันผ่านหนังสือ The Third Wave ว่าการเปลี่ยนแปลง

พัฒนาของสังคมโลกมี 3 ยุคด้วยกัน “ยุคแรก คือ คลื่นลูกที่ 1 เป็นสังคมเกษตรกรรมซึ่งเกิดขึ้นเมื่อหลายพันปีมาแล้ว คลื่นลูกที่ 2 เป็นการปฏิวัติอุตสาหกรรมกำเนิดขึ้นในสังคมยุโรปราว 200 ปีที่แล้วและปัจจุบัน คือ คลื่นลูกที่ 3 เป็นสังคมเทคโนโลยีสารสนเทศหรือยุคแห่งข้อมูลข่าวสาร การแบ่งช่วงวิวัฒนาการของสังคมโลกดังกล่าวทำให้เราเห็นภาพการเปลี่ยนแปลงไม่เพียงแต่ด้านเศรษฐกิจเท่านั้น แต่หมายรวมไปถึงวิถีชีวิตและวัฒนธรรมของผู้คนในสังคมโลกยุคต่าง ๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการเปลี่ยนผ่านจากชีวิตในสังคมวัฒนธรรมแบบเกษตรกรรม หรือเรียกว่าก่อนสมัยใหม่ (pre-modern) สู่ความเป็นสมัยใหม่ (modernity) และหลังสมัยใหม่ (postmodernity) (Toffler, 1980) ตามลำดับ

1. แม่ฮ่องสอนก่อนสมัยใหม่ (Pre-Modern Period) เป็นช่วงเวลาแม่ฮ่องสอนอยู่ภายใต้การปกครองของราชวงศ์มังราย ในขณะที่ยังคงเป็นรัฐจารีตหรือรัฐโบราณที่ไม่มีเขตแดนแบ่งกันชัดเจน และการแผ่อำนาจของรัฐโบราณเป็นการแสดงพระราชอำนาจเหนือเจ้าดินแดนอื่น โดยระยะเวลาอยู่ในช่วง พ.ศ. 1839-2121

2. แม่ฮ่องสอนสมัยใหม่ (Modern Period) ในสมัยใหม่ เป็นช่วงเวลาซึ่งพัฒนาขึ้นมาพร้อมกับการปฏิวัติอุตสาหกรรมในช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 19 ชาตินิยมยุโรปเริ่มผลิตเครื่องจักรที่ใช้ในการอุตสาหกรรม เริ่มมีการเพิ่มปริมาณการผลิต ทำให้ชาตินิยมยุโรปต้องออกแสวงหาแหล่งวัตถุดิบต่าง ๆ ส่งผลให้เกิดลัทธิอาณานิคมขึ้นอย่างรุนแรงในช่วงปลายคริสต์ศตวรรษที่ 19 ถึงกลางคริสต์ศตวรรษที่ 20 ซึ่งแม่ฮ่องสอนต้องเผชิญกับการเข้ามาของลัทธิการค้าอาณานิคมของอังกฤษผ่านทางพม่าเพื่อเข้ามาทำสัมปทานป่าไม้จนถึงในสมัยสงครามโลกครั้งที่ 2

3. แม่ฮ่องสอนหลังสมัยใหม่ (Post-Modern Period) เป็นช่วงเวลาหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 เป็นยุคแห่งการพัฒนาทางด้านเทคโนโลยี ผลผลิตออกมาจากยุคสมัยใหม่ซึ่งมีการปฏิวัติทางอุตสาหกรรมเทคโนโลยีและวิทยาศาสตร์ ผลผลิตทางวิทยาการระดับสูงเหล่านั้นได้รับการพัฒนาและถูกนำมาใช้เพื่อตอบรับกับชีวิตของคนในยุคปัจจุบัน แม่ฮ่องสอนมีการพัฒนาสร้างบ้านแปงเมืองตามสมัยโลกาภิวัตน์ จากสังคมศักดินาเข้าสู่สังคมทุนนิยม มีการติดต่อสื่อสารและทำธุรกิจกับสมาชิกคนอื่นในสังคมซึ่งอยู่ในคนละที่ได้

การแบ่งช่วงเวลาทางประวัติศาสตร์ศิลปะของแม่ฮ่องสอนสัมพันธ์กับเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์ที่ในแต่ละช่วงเวลาเกิดการเข้ามาใช้พื้นที่ของกลุ่มคนหลากหลายกลุ่มอันเป็นที่มาของการเกิดงานศิลปกรรมซึ่งจังหวัดแม่ฮ่องสอนในปัจจุบันเปรียบเสมือนดินแดนกันชนของอาณาจักรพุกาม และอาณาจักรล้านนาในอดีตทำให้ศิลปกรรมในแม่ฮ่องสอนมีลักษณะเฉพาะของพื้นที่ที่ผสมผสานศิลปะล้านนา ศิลปะไทใหญ่ และศิลปะมอญจนเป็นดินแดนที่มีศิลปะมีอัตลักษณ์ของตนเอง

อย่างไรก็ดีผู้วิจัยมิได้ศึกษาครอบคลุมไปถึงแม่ฮ่องสอนในช่วงหลังสมัยใหม่ ดังนั้นงานวิจัยฉบับนี้ ผู้วิจัยจึงแบ่งยุคสมัยทางศิลปะของแม่ฮ่องสอนเป็น 2 สมัยหลัก คือ แม่ฮ่องสอนก่อนสมัยใหม่ และแม่ฮ่องสอนสมัยใหม่ ผู้วิจัยได้แบ่งช่วงเวลาทางการศึกษาเจดีย์ในจังหวัดแม่ฮ่องสอน โดยยึดหลักการตามการเปลี่ยนแปลงออกเป็นสภาพสังคม และพิจารณาเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์ควบคู่ไปด้วย เนื่องด้วยจังหวัดแม่ฮ่องสอนมีภูมิทัศน์ทางประวัติศาสตร์วัฒนธรรมที่พิเศษกว่าดินแดนอื่น ๆ มีอัตลักษณ์เฉพาะตน จึงยากที่จะใช้เกณฑ์การแบ่งช่วงเวลาทางศิลปะตามการแบ่งอายุสมัยโดยใช้ชื่อราชวงศ์หรืออาณาจักร เนื่องด้วยแม่ฮ่องสอนมิได้มีราชวงศ์ที่ปกครองพื้นที่โดยตรง แต่เป็นดินแดนที่เป็นส่วนหนึ่งของอาณาจักรล้านนาสมัยราชวงศ์มังราย และราชวงศ์เจ้าเจ็ดตน อีกทั้งแม่ฮ่องสอนไม่ได้มีความสัมพันธ์กับราชวงศ์ที่ปกครองในประเทศพม่าโดยตรง ไม่ปรากฏหลักฐานการเข้ามาปกครองของราชวงศ์พม่า ดังนั้น ผู้วิจัยจึงใช้เกณฑ์การเปลี่ยนแปลงโครงสร้างทางสังคมเศรษฐกิจจากมนุษย์ในโลกโบราณสู่โลกปัจจุบันมาวิเคราะห์ภาพรวมประวัติของจังหวัดแม่ฮ่องสอน ซึ่งก่อให้เกิดการสร้างเจดีย์ในจังหวัดแม่ฮ่องสอน

## รูปแบบเจดีย์ในจังหวัดแม่ฮ่องสอนในช่วงพุทธศตวรรษที่ 19-25

### 1. แม่ฮ่องสอนก่อนสมัยใหม่ (Pre-Modern Period)

แม่ฮ่องสอนในอดีตเป็นพื้นที่ที่สำคัญของพระเจ้าติโลกราช และถูกใช้เป็นเครื่องมือทางการเมืองและการสงคราม โดยปรากฏบันทึกว่าเมืองยวมเดิมเรียกว่า “เมืองยวมใต้” หรืออำเภอแม่สะเรียงในปัจจุบัน เคยเป็นเมืองหน้าด่านชายแดนของเชียงใหม่ที่จะคอยป้องกันการรุกรานของพม่า ในราว พ.ศ. 1944 ในสมัยพระยาสามฝั่งแกนแห่งเมืองเชียงใหม่ “เจ้าลก” ราชบุตรองค์ที่ 6 ถูกไล่ความและถูกเนรเทศไปครองเมืองพร้าววังหิน ซึ่งเป็นถิ่นทุรกันดาร ต่อมาถูกไล่ความอีกครั้งจึงถูกเนรเทศให้มาครองเมืองยวมใต้ (อำเภอแม่สะเรียง) จนถึงปี พ.ศ. 1985 ได้กลับไปแย่งชิงราชสมบัติสำเร็จ สถาปนาตนเองเป็นกษัตริย์นามว่า พระเจ้าติโลกราช จากนั้นเมืองยวมใต้ ก็เป็นเมืองหน้าด่านของอาณาจักรล้านนาอีกหลายสมัย (สร้อยดี อ่องสกุล, 2561) ด้วยเหตุที่พระเจ้าติโลกราช เคยถูกเนรเทศมาอยู่ที่เมืองยวมใต้ และเมืองยวมใต้เป็นเมืองหน้าด่านในสมัยล้านนา คงเป็นสาเหตุทำให้เกิดเจดีย์ที่ได้รับอิทธิพลศิลปะล้านนาขึ้นที่อำเภอแม่สะเรียงโดยไม่ต้องสงสัย โดยอำเภอแม่สะเรียงได้พบเจดีย์อิทธิพลศิลปะล้านนาในช่วงก่อนสมัยใหม่ในพื้นที่ศึกษาทั้งหมด 1 องค์ คือ พระธาตุตุงคำ อำเภอแม่สะเรียง

เจดีย์วัดพระธาตุตุงคำเป็นเจดีย์แบบล้านนา (กลางพุทธศตวรรษที่ 21) มีฐานเชิง 3 ชั้น ถัดขึ้นไปเป็นส่วนฐานสี่เหลี่ยมยกเก็จที่ยืดสูงกว่าปกติ ส่วนท้องไม้ที่ยืดสูงขึ้นไปมีบัวลูกแก้วอกไก่คาด 2 เส้น การที่ฐานยืดสูงขึ้นไปทำให้องค์ระฆังมีขนาดเล็ก ถัดขึ้นไปจากฐานสี่เหลี่ยมยกเก็จเป็นฐานเชิงแปดเหลี่ยมรองรับส่วนรองรับองค์ระฆังที่เป็นบัวกลาในผังแปดเหลี่ยม ถัดขึ้นไปเป็นส่วนองค์ระฆังอยู่ในผังกลม ต่อด้วยบัลลังก์ในผังแปดเหลี่ยมและปล้องไฉน

วิวัฒนาการของชุดรองรับที่อยู่ในผังแปดเหลี่ยมนี้ พบว่า เป็นสายวิวัฒนาการที่อยู่ในศิลปะล้านนาเรื่อยมา และได้รับความนิยมสูงสุดในช่วงพุทธศตวรรษที่ 21 ซึ่งสามารถพบได้ในกลุ่มเจดีย์ทรงระฆัง และเจดีย์ทรงปราสาทยอด โดยรูปแบบและประวัติการสร้างเจดีย์ที่ส่วนรองรับองค์ระฆังอยู่ในผังแปดเหลี่ยม ส่วนใหญ่จะอยู่ในช่วงกลางถึงปลายพุทธศตวรรษที่ 21 เช่น เจดีย์วัดดวงดี เจดีย์วัดอุโมงค์เถรจันทร์ และวัดพระธาตุดอยสุเทพ เป็นต้น ดังนั้นจึงสามารถกำหนดอายุเจดีย์วัดพระธาตุตุงคำให้อยู่ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 21

นอกจากนี้ยังมีเจดีย์ศิลปะล้านนาอีกหนึ่งองค์ที่ยังคงสภาพที่สามารถวิเคราะห์รูปแบบศิลปะได้ที่อำเภอปาย ซึ่งครั้งหนึ่งอำเภอปายเป็นหัวเมืองขึ้นชั้นที่ 1 ของล้านนา มีเอกสารที่สามารถกล่าวถึงความเชื่อมโยงบริบททางด้านประวัติศาสตร์โดยได้มีการกล่าวถึง “เมืองน้อย” (ปัจจุบันตั้งอยู่ที่ตำบลเวียงเหนือ อำเภอปาย) ในเอกสารได้กล่าวถึงเรื่องราวของ “ท้าวบุญเรือง” ราชบุตรของพระเจ้าติโลกราชที่ถูกคุมขังก่อนถูกสังหารในเวลาต่อมาเนื่องจากถูกใส่ร้าย เมืองน้อยยังเป็นสถานที่ประทับของของเชื้อพระวงศ์ในราชวงศ์มังรายถึงสองพระองค์ ได้แก่ พระยาอภัยเจียงราย และพระยาเมืองเกษเกล้า ทั้งนี้จากการสำรวจและขุดค้นทางด้านโบราณคดีพบว่า เมืองน้อย เป็นเมืองที่มีการกระจายของโบราณสถานหัวเมืองไม่น้อยกว่า 30 แห่ง โดยเฉพาะวัดพระธาตุเมืองน้อย มีกลุ่มโบราณสถานขนาดใหญ่ที่แสดงให้เห็นถึงรูปแบบทางศิลปกรรมแบบล้านนา เช่น เจดีย์ทรงระฆังแบบล้านนา มีอายุราวกลางถึงปลายในพุทธศตวรรษที่ 21 โดยลักษณะรูปแบบศิลปะมีส่วนฐานเป็นฐานเชิงซ้อนกัน 4 ชั้น รองรับฐานบัวที่มีท้องไม้ยืดสูงมีลูกแก้วอกไก่คาด 2 เส้น ด้านบนมีการประดับคล้ายลายช่องกระจกซึ่งลายดังกล่าวเป็นลายที่นิยมกันในสมัยพระเมืองแก้ว ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 21 นอกจากนี้ยังตีความได้ว่า โบราณสถานเมืองน้อยนี้ในอดีตคงเป็นศูนย์กลางทางศาสนาที่สำคัญของชาวไทใหญ่ที่มักเพาะปลูกและอาศัยอยู่บนพื้นที่ราบมากกว่าป่าภูเขา หรือลาหู่ ที่มักอาศัยอยู่บนภูเขา (สร้อยดี อ่องสกุล, 2561)

## ภาพ 1

พระธาตุตุงคำ อำเภอแม่สะเรียง



หมายเหตุ. โดย ปวิณา เพ็ชรล้วน, ถ่ายภาพเมื่อวันที่ 1 มีนาคม พ.ศ. 2565

### 2. แม่ฮ่องสอนสมัยใหม่ (Modern Period)

#### 2.1 สัมปทานป่าไม้ แรกเริ่มแห่งความหลากหลาย

พม่าตกเป็นเมืองขึ้นของอังกฤษเมื่อ พ.ศ. 2367 และทำสนธิสัญญาอันดาโบ (Treaty of Yandabo) กับอังกฤษใน พ.ศ. 2369 ทำให้พม่าต้องสูญเสียดินแดนอัสสัม มณีปุระ ยะไข่ และตะนาวศรีไป (Aung, 1967, p. 214-215) ซึ่งอังกฤษก็เริ่มต้นตัดทวงทรัพยากรต่าง ๆ ของพม่านับแต่นั้นเพื่อเป็นหลักประกันสำหรับวัตถุประสงค์ที่ซ่อนอยู่และต่อมาอังกฤษจึงเริ่มเข้ามาทำธุรกิจค้าขายการค้าไม้สักในบริเวณชายแดนไทยพม่า เนื่องจากไม้สักในบริเวณนี้มีคุณภาพดีมีลวดลายที่สวยงาม กิจกรรมการทำไม้สักได้เจริญขึ้นอย่างรวดเร็ว มีการตั้งบริษัททำไม้อย่างเป็นทางการขึ้นในประเทศพม่า เช่น บริษัทบริติชบอร์เนียวและบริษัทบอมเบย์เบอร์มา เป็นต้น นอกจากนั้นยังมีการสร้างโรงเลื่อยจักรขึ้นที่เมืองมะละแหม่งจนกลายเป็นเมืองท่าส่งออกไม้สักที่สำคัญแห่งหนึ่งของพม่า บริษัทของอังกฤษทำไม้อยู่ในพม่านานหลายปีจนปริมาณไม้สักในพม่าเริ่มลดลง ชาวอังกฤษรวมทั้งชาวพม่า ไทยใหญ่ กะเหรี่ยงและตองสู เริ่มเข้ามาทำไม้สักในบริเวณชายแดนไทยพม่า ด้วยความหลากหลายของกลุ่มคนที่เข้ามาในจังหวัดแม่ฮ่องสอน ทำให้เกิดการแพร่กระจายของเจดีย์ในจังหวัดแม่ฮ่องสอนในทุก ๆ อำเภอของจังหวัดแม่ฮ่องสอน ดังนี้

##### 2.1.1 เจดีย์ศิลปะพม่า

ภาพรวมของเจดีย์ศิลปะพม่าในจังหวัดแม่ฮ่องสอนเป็นเจดีย์ศิลปะพม่า สมัยอมรปุระ-มันตะเสย์ ส่วนยอดไม่มีปล้องกั มีการปรากฏปัทมบาทคั่นระหว่างปล้องไฉนกับปลี และมักมีฉัตรขนาดใหญ่ ส่วนกลางองค์ระฆังมีลักษณะคล้ายหม้อน้ำ ปากไม่ผาย ตกแต่งองค์ระฆังด้วยรัศมีและบัวคอเสื้อ ซึ่งรัศมีมักทำเป็นลายใบโพธิ์ บางครั้งมีการตกแต่งหน้ากาล หรือยักษ์บริเวณองค์ระฆัง

ส่วนฐาน มักทำฐานบัวซ้อนกัน 3 ชั้น บริเวณส่วนฐานของเจดีย์พม่าจะมีขนาดใหญ่ และสามารถเดินประทักษิณรอบได้ ต่างจากเจดีย์ศิลปะมอญที่มีลักษณะฐานลาดใหญ่ และไม่สามารถเดินประทักษิณได้ การใช้ฐานในผังสี่เหลี่ยมเพิ่มมุม 3 ฐานซ้อนกันเสมอ และฐานเป็นการทำฐานบัวคว่ำ บัวหงาย ที่มีลูกแก้วคาดตรงกึ่งกลาง และยังมีฐานบัวแปดเหลี่ยมเพิ่มมุมเป็นฐานปรับมุมที่เป็นส่วนเชื่อมต่อระหว่างฐานกับองค์ระฆังที่ก็ปรากฏทั่วไปในเจดีย์พม่าแท้ ถัดขึ้นไปเป็นส่วนบัวปากระฆังที่ทำเป็นบัวคว่ำ องค์เจดีย์มีรัศมีและลูกแก้ว

ขนาดใหญ่ ปล้องไฉนทรงกรวยเตี้ยซึ่งเป็นพื้นฐานมาจากศิลปะขอม โดยมีปลีสั้นเพื่อสอดรับกับรูปทรงของ ปล้องไฉน ลักษณะของปลีสั้นปรากฏมาแล้วที่เจดีย์เขเวซิกอง ในศิลปะขอม มีบันไดขึ้นไปประทักษิณเนื่องจากฐาน มีลักษณะเป็นขั้นบันไดทำให้มีพื้นที่พอในการทำลานประทักษิณ (เชษฐ ติงส์ถุชลี, 2555)

การประดับตกแต่งเจดีย์ศิลปะพม่าสมัยอมรปุระ-มณฑลพะลีย์ มักจะมีการประดับ ปูรณฆฏะไว้ที่มุมของฐานชั้นที่ 1-2 เสมอ และฐานชั้นบนสุดมักประดับด้วยสถูปิยะ ซึ่งระเบียบดังกล่าว ปรากฏเสมอในเจดีย์ศิลปะอมรปุระ-มณฑลพะลีย์ โดยพบเจดีย์ศิลปะพม่าสมัยอมรปุระ-มณฑลพะลีย์ในพื้นที่ศึกษา เช่น เจดีย์วัดจองสูง อำเภอแม่สะเรียง เจดีย์วัดก้ากอ อำเภอเมือง เป็นต้น

### 2.1.2 เจดีย์ศิลปะพม่าลครูป

เจดีย์ศิลปะพม่าแบบลครูป เนื่องจากเจดีย์มีขนาดเล็กจึงย่อลักษณะของซุ้มมาแนบ ติดกับตัวเรือนธาตุจนดูเหมือนเจดีย์ทรงปราสาทยอดของล้านนา แต่ยังคงระเบียบมีฐานปรับมุมแปดเหลี่ยม และ มีการประดับปูรณฆฏะหรือสถูปิยะ หรือมนุษย์สิงห์ที่มุมบนฐานชั้นเดียว หรือฐานสองชั้นเท่านั้น ส่วนของคระซัง มีการประดับรัตนอก ส่วนของปัทมบาทและปลีนั้น พบว่า เจดีย์ศิลปะอมรปุระ-มณฑลพะลีย์นั้นมีความเกี่ยวข้องกับ ศิลปะมอญ โดยพบเจดีย์ศิลปะพม่าแบบลครูปที่วัดพระธาตุดอยมแจ่ม และวัดพระธาตุดอยมทอง อำเภอแม่สะเรียง วัดม่วยต่อ และวัดดอยกองมูเหนือ อำเภอขุนยวม ซึ่งเจดีย์ดังกล่าวมีการผสมผสานศิลปะไทใหญ่ด้วยเช่นกัน เช่น ปลียาว และฉัตรทรงถั่วครอบ เป็นต้น

### 2.1.3 เจดีย์ศิลปะมอญ

เจดีย์ศิลปะมอญไม่มีปลีลึงค์ มีปรากฏปัทมบาทคั่นระหว่างปล้องไฉนกับปลี ปลียาว และมักมีฉัตรขนาดใหญ่ ส่วนกลางตกแต่งองค์ระฆังด้วยรัตนอกและบัวคอเสื้อ ใช้ฐานเขียงกลมซ้อนกันหลายชั้น เพื่อรองรับองค์ระฆังหรืออาจเป็นลูกแก้วรองรับองค์ระฆัง (คล้ายมาลัยเถา) ฐานลาดทำให้ฐานเจดีย์ มีความแผ่ขยาย ไม่มีบันไดขึ้นไปลานประทักษิณ ฐานบัว 2 ชั้น และทำให้ฐานแต่ละชั้นมีลวดบัวที่แตกต่างกัน ถือเป็นลักษณะเฉพาะที่สำคัญ มีการออกแบบหน้ากระดานให้ลาดเอียง หน้ากระดานมีแต่บัวคว่ำ เพิ่มบัวคว่ำ 2-3 ชั้น ท้องไม้ลาดเอียงต่างระดับ เจดีย์อยู่ในผังแปดเหลี่ยมเพิ่มมุม หรือผังสี่เหลี่ยมเพิ่มมุมโดยแต่ละมุมมีขนาดใหญ่ โดยแผนผังแบบแปดเหลี่ยมถือเป็นลักษณะเฉพาะของเจดีย์ศิลปะมอญ โดยตัวอย่างเจดีย์ในพื้นที่ศึกษา เช่น เจดีย์ ที่วัดร้างเมืองปอน อำเภอขุนยวม

## ภาพ 2

เจดีย์ที่วัดร้างเมืองปอน อำเภอขุนยวม



หมายเหตุ. โดย ปวิณา เพ็ชรล้วน, ถ่ายภาพเมื่อวันที่ 1 มีนาคม พ.ศ. 2565

## 2.2 สงครามโลกครั้งที่ 2

เมื่อสงครามโลกกลับมาอยู่ในบันทึกประวัติศาสตร์อีกครั้งในช่วงสงครามโลกครั้งที่ 2 เกิดขึ้นราว พ.ศ. 2484-2488 จากนั้นมีทหารญี่ปุ่นได้เดินทัพผ่านจังหวัดแม่ฮ่องสอนเพื่อเคลื่อนทัพไปยังประเทศพม่า โดยใช้ช่องทางบ้านห้วยต้นนุ่น อำเภอขุนยวม เมื่อประมาณเดือนมีนาคม-เมษายน พ.ศ. 2485 จังหวัดแม่ฮ่องสอนได้รับคำสั่งจากรัฐบาลไทยให้อำนวยความสะดวกแก่กองทัพญี่ปุ่นที่จะเดินทางผ่านไปยังพม่า ในกรณีนี้ข้าราชการไทยจึงได้รับหน้าที่ให้เป็นผู้ประสานงานในการจัดหาเสบียงอาหารและกำลังคนเพื่อก่อสร้างทางสายป่า-แม่ฮ่องสอน-ขุนยวม-ต่อแพ-ห้วยต้นนุ่น ซึ่งเป็นจุดต่อแดนไปยังกับน้ำมางในเขตประเทศพม่า ต่อมาระหว่าง พ.ศ. 2485-2486 หลังจากที่กองทัพญี่ปุ่นเริ่มพ่ายต่อกองทัพสัมพันธมิตรในแนวรบประเทศพม่า ทหารญี่ปุ่นจึงถอยทัพกลับมาตั้งมั่นในเขตจังหวัดแม่ฮ่องสอน (คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุ, 2542, หน้า 164-174)

ในช่วงเวลานี้เองที่เกิดการแพร่กระจายทางวัฒนธรรม โดยผู้คนที่เดินทางจากประเทศพม่าได้เข้ามาทำกิจการค้าไม้ในจังหวัดแม่ฮ่องสอน ทำให้เกิดการกระจายตัวของแบบแผนทางวัฒนธรรมจากพื้นที่ที่ตนเคยอยู่ไปยังพื้นที่ใหม่ โดยนำเอาภาษา การแต่งกาย ศาสนา เทคโนโลยี วัสดุสิ่งของ เครื่องมือเครื่องใช้ หรือความคิดความเชื่อติดตัวไปด้วย ส่งผลให้การสร้างเจดีย์ที่มีรูปแบบอย่างศิลปะพม่า ศิลปะมอญ ศิลปะล้านนา เกิดขึ้นในจังหวัดแม่ฮ่องสอน โดยเข้ามาผสมผสานกับความเป็นท้องถิ่นเกิดเป็นรูปแบบศิลปะที่มีการผสมผสานกัน อย่างไรก็ตามภายใต้ภัยสงครามไม่ได้มีการสร้างวัดในช่วงเวลานี้เกิดขึ้น มีเพียงการใช้วัดที่มีมาแต่เดิมในการอำนวยความสะดวกให้กับกองทัพญี่ปุ่นเท่านั้น

### คติความเชื่อการสร้างเจดีย์ในจังหวัดแม่ฮ่องสอนพุทธศตวรรษที่ 19-25

#### คติการสร้างพระธาตุบนภูเขา

ในบรรดาภูมิทัศน์วัฒนธรรม ภูเขา นับเป็นภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมที่นับว่ามีความพิเศษและโดดเด่นกว่าภูมิประเทศแบบอื่น ๆ เนื่องด้วยภูเขามักได้รับการเคารพ และถูกผูกเข้ากับอำนาจศักดิ์สิทธิ์สูงสุดของท้องถิ่นในสมัยแรกเริ่มแห่งการสถาปนารัฐจารีต นอกจากนี้ยังเป็นเรื่องปกติที่ภูเขาที่มีลักษณะพิเศษจะถูกกำหนดให้เป็นที่สถิตของอำนาจศักดิ์สิทธิ์ที่เหนือธรรมชาติ (ศรีศักร วัลลิโภดม, 2560) ระบบดังกล่าวพบเห็นได้ทั่วไปในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้

ในพื้นที่จังหวัดแม่ฮ่องสอน แม้จะมีการตั้งถิ่นฐานอยู่ตามพื้นที่ราบของผู้คนในสมัยประวัติศาสตร์ แต่ในช่วงก่อนประวัติศาสตร์ที่ปราศจากการเข้ามาของพุทธศาสนา ก็ยังมีการใช้ภูเขาเป็นศูนย์กลางอำนาจศักดิ์สิทธิ์ เป็นสถานที่ต้องห้ามที่เป็นที่สถิตของดวงวิญญาณบรรพบุรุษ (sacred space) และถูกจำกัดพื้นที่ออกจากสถานที่ที่เป็นเรื่องทางโลก (profane space) อย่างชัดเจน ตัวอย่างจากแหล่งโบราณคดีที่พบโลงไม้ในอำเภอปางมะผ้า สามารถอธิบายปรากฏการณ์นี้ได้เป็นอย่างดี เช่น แหล่งโบราณคดีถ้ำผีแมนโลงรักที่มีโลงไม้วางจนเต็มพื้นที่จนแทบไม่เหลือพื้นที่ให้ประกอบกิจกรรมใด ๆ ได้อีก แสดงให้เห็นถึงความศักดิ์สิทธิ์ที่ต้องการความสงบห่างไกลจากความวุ่นวายทางโลก

เมื่อพุทธศาสนาแพร่เข้ามายังอาณาจักรล้านนา ได้เกิดกระบวนการการผนวกความศักดิ์สิทธิ์ของธรรมชาติเข้ากับการสร้างพระธาตุในทางพุทธศาสนาเข้าด้วยกันกับความเชื่อดั้งเดิม การสร้างพระธาตุไ่วบนภูเขาได้แพร่เข้ามากับการแพร่ขยายอำนาจของอาณาจักรล้านนามายังแม่ฮ่องสอน จารึกหลักที่ 2 วัดศรีชุมได้กล่าวถึง พระมหาเถรศรีศรัทธาจาริกแสวงบุญที่ลำพูน จึงทำให้อคติความเชื่อเรื่องพระธาตุเข้ามายังอาณาจักรล้านนา ในยุคที่ล้านนารับเอาพุทธศาสนาเถรวาทจากสุโขทัยก็ได้นำคติการบูชาพระธาตุจากลังกา

มาพร้อมกับการเผยแพร่พุทธศาสนาของพระสุมนเถระที่ได้รับการอาราธนาเผยแพร่พุทธศาสนาในอาณาจักรล้านนาในสมัยพญาเกอานา ท่านจึงนำความเชื่อการประดิษฐานพระธาตุบนภูเขาสูงจากเมืองพันที่ท่านไปเรียนพุทธศาสนาเข้ามายังล้านนาด้วย นอกจากนี้ยังได้นำพระบรมสารีริกธาตุมายังล้านนา ซึ่งแตกองค์ออกองค์หนึ่งประดิษฐานที่วัดสวนดอก อีกองค์หนึ่งอัญเชิญขึ้นหลังช้างแล้วสร้างเป็นพระธาตุดอยสุเทพ (พระรัตนปัญญาเถระ, 2501)

ในดินแดนเมืองหน้าด่านของอาณาจักรล้านนาอย่างแม่ฮ่องสอน ได้รับเอาความเชื่อเรื่องคติการสร้างพระธาตุเจดีย์บนภูเขาสูงจากล้านนา โดยการสร้างพระธาตุบนภูเขาเปรียบเหมือนการหลอมรวมพุทธศาสนาเข้ากับความเชื่อท้องถิ่น พื้นที่อำเภอแม่สะเรียง ที่เคยเป็นเมืองหน้าด่านที่สำคัญของอาณาจักรล้านนาในช่วงก่อนที่พระเจ้าติโลกราชจะครองราชย์ และยังเป็นดินแดนมาตุภูมิของพระสหายคนสนิทผู้เป็นนายกong ในการบูรณะเจดีย์หลวงอย่างหมิ่นด้ามพริ้วคด ยังเป็นเมืองสำคัญที่รับเอาพุทธศาสนาจากอาณาจักรล้านนาเข้ามาผนวกกับความเชื่อเรื่องการบูชาภูเขา และพุทธศาสนาก็เจริญอยู่ที่แม่สะเรียง ตั้งแต่สมัยก่อนสมัยใหม่จนถึงปัจจุบัน โดยที่แม่ฮ่องสอนนี้เองได้ปรากฏเจดีย์บนภูเขาสูงอยู่หลายแห่ง เช่น พระธาตุดอยกองมู และพระธาตุดอยกิวข่มัน อำเภอเมือง วัดกองมูเหนือ อำเภอขุนยวม และวัดพระธาตุสี่จอม อำเภอแม่สะเรียง เป็นต้น ซึ่งส่วนใหญ่เป็นพระธาตุที่สร้างขึ้นเป็นเจดีย์คู่ ยกเว้นพระธาตุดอยกิวข่มัน พระธาตุจอมมอญ และพระธาตุจอมกิติติที่เป็นพระธาตุองค์เดี่ยว

อย่างไรก็ตามการสร้างเจดีย์คู่นั้นในปัจจุบันยังไม่สามารถอธิบายในภาพรวมได้ว่าเป็นความเชื่อเรื่องใด จำเป็นต้องดูบริบทแวดล้อม และความเชื่อของผู้คนในปัจจุบันประกอบ ถึงกระนั้นระบบการสร้างเจดีย์คู่จะเป็นที่นิยมในจังหวัดแม่ฮ่องสอน ยังไม่พบระบบการสร้างเจดีย์คู่ที่หัวเมืองของอาณาจักรล้านนาอื่น ๆ ยกเว้นพระธาตุดอยตุง จังหวัดเชียงราย ที่น่าจะมียุทธศาสตร์อยู่ที่วัฒนธรรมการสร้างที่เคารพของกลุ่มคนในเชียงแสน ก่อนที่พุทธศาสนาจะเข้ามามีความผูกพันกับภูเขาสูง ซึ่งต่างออกไปจากวัฒนธรรมการสร้างพระธาตุกลางเมืองของหริภุญไชย ที่นิยมสร้างพระธาตุบนพื้นที่ราบก็เป็นได้ มีข้อสังเกตว่าเมื่อพระญามังรายตีเมืองหริภุญไชยได้แล้วนั้น พระองค์ทรงเห็นว่าไม่ใช่เมืองที่พระองค์ควรอยู่ เพราะเป็นเมืองพระธาตุ

เจดีย์คู่ที่ดูเหมือนว่าจะมีคติการสร้างที่ชัดเจนคือ พระธาตุดอยกองมู อำเภอเมือง จังหวัดแม่ฮ่องสอน ที่ตามประวัติวัดนั้น กล่าวว่า พระเจดีย์องค์ใหญ่สร้างโดยจองต่องสู๋ เมื่อ พ.ศ. 2403 เป็นที่บรรจุพระธาตุของพระโมคคัลลานะ พระอัครสาวกเบื้องซ้าย ซึ่งนำมาจากเมืองมะละแหม่ง ส่วนพระธาตุเจดีย์องค์เล็กสร้างเมื่อ พ.ศ. 2417 โดยพระยาสิงหนาทราชา เจ้าเมืองแม่ฮ่องสอนคนแรก บรรจุพระธาตุของพระสารีบุตร พระอัครสาวกเบื้องขวา ซึ่งนำมาจากเมืองมณฑลทะเลย์ ประเทศพม่า ซึ่งในอดีตเคยมีการสันนิษฐานว่าสถูปที่บรรจุพระธาตุของพระโมคคัลลานะ คือ สถูปสาญจีหมายเลข 2 และพระสารีบุตร คือ สถูปสาญจีหมายเลข 3 ที่เคียงคู่กันอยู่ (Cunningham, 1854, pp. 299-300) โดยในปี พ.ศ. 2495 มีการนำพระธาตุของพระอัครสาวกทั้งสองมาประดิษฐานร่วมกับพระบรมสารีริกธาตุที่เจดีย์กาบาเอ เมืองย่างกุ้ง ประเทศพม่า (Daulton, 2011)

เส้นทางความเคารพศรัทธาที่มีต่อพระโมคคัลลานะและพระสารีบุตร มีมาอย่างยาวนานในแผ่นดินล้านนาแม้กระทั่งยุคที่พม่าเข้าปกครองล้านนา ความเลื่อมใสศรัทธาต่อสองอัครสาวกก็ไม่เคยจางหายไป และการที่มีการสร้างพระธาตุดอยกองมูขึ้น พร้อมกับการสถาปนาเมืองแม่ฮ่องสอนใหม่ของพญาสิงหนาทราชา ก็เพื่อประดิษฐานพระธาตุของพระสารีบุตรและพระโมคคัลลานะ เปรียบเสมือนความเชื่อเรื่องพุทธศาสนาจะเจริญงอกงาม โดยพระโมคคัลลานะและพระสารีบุตร เป็นสัญลักษณ์ของพระสาวกที่พระพุทธองค์ตรัสว่า สามารถ

รักษาความบริสุทธิ์แห่งพระพุทธศาสนาไว้ได้ ซึ่งดินแดนแม่ฮ่องสอนก็จะเป็นดินแดนแห่งการสืบทอดพระพุทธศาสนาให้ยืนยงต่อไปได้

### การจำลองภูมิทัศน์แดนมาตุภูมิของคนพลัดถิ่น

ในส่วนก่อนหน้านั้นได้กล่าวมาแล้วว่าการสร้างเจดีย์คู่นั้นในแม่ฮ่องสอนนั้น ถือเป็นอัตลักษณ์ของจังหวัดแม่ฮ่องสอน ซึ่งแทบจะไม่พบเลยที่จังหวัดอื่น ๆ และการสร้างเจดีย์คู่นั้นก็จะสร้างบนภูเขา แต่ก็ยังมีเจดีย์องค์เดียว ๆ ที่สร้างบนภูเขาเช่นเดียวกัน หากจะย้อนกลับไปถึงการสร้างพระธาตุนบนภูเขานั้นพบว่ามีการสร้างมาตั้งแต่สมัยอาณาจักรพุกาม อาณาจักรมอญ และสืบทอดมายังอาณาจักรล้านนา ดังที่กล่าวมาแล้ว

นอกจากประเด็นเรื่องคติความเชื่อเกี่ยวกับการผสมผสานระหว่างการนับถือภูเขาศักดิ์สิทธิ์และการนับถือพุทธศาสนาแล้ว อาจกล่าวได้ว่าในดินแดนแม่ฮ่องสอนนั้นเป็นดินแดนที่มีความหลากหลายทางชาติพันธุ์ มีกลุ่มคนจากหลายดินแดนอพยพเข้ามาอยู่อาศัย ที่สำคัญคือ กลุ่มคนพม่าและไทใหญ่ที่เข้ามาทำกิจการป่าไม้ที่จังหวัดแม่ฮ่องสอนที่เข้ามาอยู่อาศัยอย่างถาวร ซึ่งพวกเขาเหล่านี้หากนิยามแล้วถือเป็นคนพลัดถิ่นกระจัดกระจายย้ายถิ่นไปอยู่ในพื้นที่ที่มีไร่บ้านเกิดและชุมชนดั้งเดิมของตนเอง ที่มีเหตุผลทางการค้าขายและเศรษฐกิจเข้ามาเกี่ยวข้อง อย่างไรก็ตามกลุ่มคนที่ย้ายออกไปจากบ้านเกิดบางกลุ่มอาจยังคงมีสายสัมพันธ์ที่เหนียวแน่นกับญาติพี่น้องและชุมชนดั้งเดิมของตนเอง แต่บางกลุ่มอาจไม่มีสายสัมพันธ์กับดินแดนบ้านเกิด และเมื่อกลุ่มคนเหล่านี้รวมตัวกันเพื่อธำรงและสร้างวัฒนธรรมของตนเองอย่างมีเอกลักษณ์ มีการมองว่าดินแดนบ้านเกิดของเขาคือที่อยู่อาศัยที่แท้จริง และหวังว่าวันหนึ่งจะเดินทางกลับไปที่นี่ ผู้อพยพพลัดถิ่นจึงยึดมั่นในดินแดนบ้านเกิดอย่างเหนียวแน่น และพยายามสร้างความทรงจำ ตำนาน และประวัติศาสตร์เกี่ยวกับดินแดนบ้านเกิดของตนเอง (Cohen, 2008) ตัวอย่างที่เห็นได้ชัดในปัจจุบัน คือ ความพยายามที่จะธำรงอัตลักษณ์ของคนมอญพลัดถิ่นที่จังหวัดสมุทรสาคร รูปปั้นหงส์สีทองขนาดใหญ่ภายในวัดโคกหรือวัดศรีบูรณาวาสที่ตั้งอยู่ริมแม่น้ำคือสัญลักษณ์ อันหมายถึงเมืองหงสาวดีของชนชาติมอญเช่นเดียวกับวัดศรีมงคลที่มีสัญลักษณ์แบบมอญไปจนถึงชุมชนไทยเชื้อสายมอญล้วนอย่างวัดเกศาที่มีสถาปัตยกรรมแบบมอญสมัยอยุธยา เป็นต้น

ในทำนองเดียวกัน บริเวณรัฐฉาน รัฐกระเหรี่ยง รัฐมอญ ของพม่า สิ่งที่น่าจะเป็นเอกลักษณ์ของดินแดนนี้ คือ บรรดาเจดีย์บนภูเขาสูงที่เห็นอยู่ไกลตา องค์เจดีย์เรียงไล่กันไปตามสันเขาสูงต่ำมีเป็นระยะ ๆ อาจกล่าวได้ว่าที่แห่งใดมีภูเขา บนภูเขานั้นจะมีเจดีย์ การที่มีการสร้างเจดีย์บนภูเขาในจังหวัดแม่ฮ่องสอนอาจเป็นความพยายามในการฟื้นฟูการตั้งถิ่นฐาน และการระลึกถึงดินแดนมาตุภูมิที่กำลังมีการผลิตวัฒนธรรมเพื่อให้ความสำคัญกับอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมของตนเองที่พลัดถิ่นมา โดยพวกเขาหวังว่าอัตลักษณ์เกิดจากการผลิตซ้ำทางวัฒนธรรม (Vertovec, 1997) จึงจำเป็นต้องสร้างคืนภูมิทัศน์ให้เปรียบเสมือนดินแดนที่ตนเองจากมาก็เป็นได้ นอกจากนี้ผู้คนในแถบบริเวณนี้ยังมีความเชื่อในการกลับไปสักการะเจดีย์ชเวดากองอันเป็นศูนย์กลางพุทธศาสนา และเป็นสถานที่หลอมรวมจิตใจของกลุ่มคนมอญ พม่า และไทใหญ่อีกด้วย ดังจะเห็นว่ามีความพยายามในการจำลองเจดีย์ที่คล้ายกับเจดีย์ชเวดากองที่วัดร้างในโรงเรียนเมืองปอน และมีการระลึกถึง ความศักดิ์สิทธิ์ และความพร้อมที่จะกลับไปสักการะเจดีย์ชเวดากองอีกครั้งหนึ่งที่ศาลาการเปรียญที่วัดศรีบุญเรือง อำเภอมะละเรียง เป็นต้น

นอกจากนี้ในวัดโพธาราม มีเจดีย์ทรงระฆังที่สืบทอดรูปแบบประเพณีมาในช่วงปลายของพุทธศตวรรษที่ 20 (ภาพ 3) ซึ่งเจดีย์รูปแบบนี้สืบทอดมาจากเจดีย์วัดพระธาตุหริภุญไชยเป็นที่น่าสนใจว่าเหตุใดเจดีย์แบบหริภุญไชยจึงมาปรากฏในแม่ฮ่องสอน ผู้วิจัยมีความคิดเห็นว่า เจดีย์แบบพระธาตุหริภุญไชย ถือเป็นเจดีย์ที่มีความศักดิ์สิทธิ์ของชาวล้านนาที่มีความผูกพันกับพุทธศาสนาและมีความเชื่อว่าดินแดนหริภุญไชยคือ ดินแดน

ที่เป็นศูนย์กลางพุทธศาสนา พระธาตุทริภุชไชยเป็นพระธาตุอันศักดิ์สิทธิ์ของชาวล้านนา จะเห็นได้ว่าเมื่อกษัตริย์ล้านนาขึ้นครองราชย์นั้นก็เสด็จพระราชดำเนินไปสักการะพระธาตุทริภุชไชยอยู่เสมอ เช่น ในรัชกาลของพระเมืองแก้ว เป็นต้น และเมื่อชาวล้านน้าย้ายถิ่นฐานไปอยู่ที่ใดก็มักจะนำรูปแบบเจดีย์แบบพระธาตุทริภุชไชยไปสร้างเอาไว้เพื่อระลึกถึงพระธาตุศักดิ์สิทธิ์คู่บ้านคูเมือง และเพื่อสักการะบูชาที่ไม่จำเป็นต้องเดินทางไปถึงทริภุชไชย ตั้งแต่เมื่อมีการจำลองพระธาตุมายังถิ่นใหม่ที่ตนเองได้อพยพเข้ามา

### ภาพ 3

เจดีย์ที่วัดโพธาราม อำเภอขุนยวม



หมายเหตุ. โดย ปวิณนา เพ็ชรล้วน, ถ่ายภาพเมื่อวันที่ 2 มีนาคม พ.ศ. 2565

### อภิปรายผล

จากวัตถุประสงค์การวิจัยข้อที่ 1 เสนอแนวคิดการแบ่งรูปแบบการแบ่งยุคสมัยทางประวัติศาสตร์ศิลปะของแม่ฮ่องสอน พบว่า การแบ่งยุคสมัยทางศิลปะของโบราณสถานในพื้นที่จังหวัดแม่ฮ่องสอนสามารถแบ่งออกเป็น 3 สมัย ได้แก่ 1) ศิลปะแม่ฮ่องสอนก่อนสมัยใหม่ เป็นช่วงเวลาที่แม่ฮ่องสอนอยู่ภายใต้ราชวงศ์มังราย ในขณะที่ยังคงเป็นรัฐจารีตโบราณ 2) ศิลปะแม่ฮ่องสอนสมัยใหม่ เป็นช่วงเวลาที่เกิดการล่าอาณานิคมขึ้น ซึ่งแม่ฮ่องสอนต้องเผชิญกับการเข้ามาของการล่าอาณานิคมของอังกฤษผ่านทางพม่า และ 3) ศิลปะแม่ฮ่องสอนหลังสมัยใหม่ เป็นช่วงเวลาหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 ซึ่งมีการพัฒนาทางด้านเทคโนโลยี ซึ่งการแบ่งช่วงเวลาทางประวัติศาสตร์ศิลปะ ผู้วิจัยวิเคราะห์ตามแนวคิดของ Alvin Toffler ที่เสนอไว้ในหนังสือ The Third Wave แต่ในงานวิจัยฉบับนี้ศึกษาเพียงศิลปะแม่ฮ่องสอนก่อนสมัยใหม่ และศิลปะแม่ฮ่องสอนสมัยใหม่เท่านั้น

จากวัตถุประสงค์การวิจัยที่ 2 ศึกษาแนวคิดการสร้างเจดีย์ในจังหวัดแม่ฮ่องสอนในช่วงพุทธศตวรรษที่ 19-25 ผลจากการศึกษาพบว่า แนวคิดการสร้างเจดีย์ในจังหวัดแม่ฮ่องสอนประกอบไปด้วยแนวคิดและคติที่สำคัญ เช่น คติการสร้างพระธาตุสี่จอม ในอำเภอแม่สะเรียง ตามตำนานที่สำคัญของอำเภอ คติการสร้างพระธาตุบนภูเขา ในเขตอำเภอเมืองแม่ฮ่องสอน ตามแนวคิดภูมิวัฒนธรรมของศรีศักร วัลลิโภดม เช่น พระธาตุตอดยกองมู อำเภอเมืองแม่ฮ่องสอน ซึ่งยังมีความเชื่อเรื่องการสร้างเจดีย์คู่เพื่อบรรจุนิธิของพระสารีบุตรและพระโมคคัลลานะ

สุดท้ายคือ การสร้างเจดีย์เพื่อจำลองภูมิทัศน์แดนมาตุภูมิของคนพลัดถิ่น ตามแนวความคิดการแพร่กระจายทางวัฒนธรรม และการผลิตซ้ำทางวัฒนธรรม เช่น เจดีย์ที่วัดโพธาราม อำเภอขุนยวม

งานวิจัยฉบับนี้ได้สร้างองค์ความรู้ใหม่เรื่องแนวคิดและคติความเชื่อการสร้างเจดีย์ในจังหวัดแม่ฮ่องสอนและการวิเคราะห์รูปแบบเจดีย์ในจังหวัดแม่ฮ่องสอนซึ่งไม่เคยมีงานวิจัยฉบับใดได้ทำการวิเคราะห์เจดีย์ในจังหวัดแม่ฮ่องสอนเชิงลึกมาก่อน ข้อค้นพบที่น่าสนใจคือ งานวิจัยที่ผ่านมาแสดงให้เห็นถึงกลุ่มชาวไทใหญ่ที่เป็นประชากรหลัก และมีบทบาทในการสร้างงานสถาปัตยกรรมในจังหวัดแม่ฮ่องสอน แต่งานวิจัยเรื่องแนวคิดและรูปแบบการสร้างเจดีย์ในจังหวัดแม่ฮ่องสอนพุทธศตวรรษที่ 19-25 แสดงให้เห็นถึงอิทธิพลศิลปะล้านนา ศิลปะมอญ และศิลปะพม่าสมัยอมรปุระ-มณฑลเลย ที่มีบทบาทสำคัญต่อการสร้างเจดีย์ในจังหวัดแม่ฮ่องสอนตามแต่ละช่วงเวลา

### ข้อเสนอแนะการวิจัย

#### ข้อเสนอแนะทั่วไป

งานวิจัยเรื่องแนวคิดและรูปแบบการสร้างเจดีย์ในจังหวัดแม่ฮ่องสอนพุทธศตวรรษที่ 19-25 เป็นองค์ความรู้ที่สำคัญทำให้ผู้คนในท้องถิ่นได้ทราบถึงข้อมูลเจดีย์ในจังหวัด ซึ่งสามารถนำไปเป็นองค์ความรู้เรื่องการนำชมแหล่งท่องเที่ยวในพื้นที่ของตนได้

#### ข้อเสนอแนะเพื่อการวิจัยในอนาคต

การศึกษายังไม่สามารถครอบคลุมเจดีย์ในจังหวัดแม่ฮ่องสอนได้ทั้งหมด เนื่องจากข้อจำกัดด้านการเดินทางและพื้นที่ จึงไม่สามารถทำการศึกษาเจดีย์ในจังหวัดแม่ฮ่องสอนได้ทั้งหมด หากมีการศึกษาในภายหน้าผู้วิจัยเสนอว่าพื้นที่อำเภอปางมะผ้า เป็นอีกพื้นที่หนึ่งที่น่าสนใจในการศึกษาประเด็นเรื่องพุทธศาสนากับกลุ่มชาติพันธุ์ต่าง ๆ ในพื้นที่

### กิตติกรรมประกาศ

บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของงานวิจัยเรื่องแนวคิดและรูปแบบการสร้างเจดีย์ในจังหวัดแม่ฮ่องสอนพุทธศตวรรษที่ 19-25 โดยงานวิจัยนี้ได้รับทุนอุดหนุนการวิจัยจากงบประมาณเงินรายได้ของคณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยบูรพา ประจำปีงบประมาณ 2565 ผู้วิจัยต้องขอขอบคุณมา ณ ที่นี้ นอกจากนี้ผู้วิจัยขอขอบคุณผู้ให้ข้อมูลทุกท่านในจังหวัดแม่ฮ่องสอน ที่ทำให้งานวิจัยนี้ดำเนินการไปอย่างลุล่วงและสมบูรณ์

### รายการอ้างอิง

- คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุ ในคณะกรรมการอำนวยการจัดงานเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว. (2542). *วัฒนธรรม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์และภูมิปัญญา จังหวัดแม่ฮ่องสอน*. กระทรวงมหาดไทย, กระทรวงศึกษาธิการ, กรมศิลปากร.
- เชษฐัง ดิงสัญชลี. (2555). *เจดีย์ในศิลปะพม่า-มอญ: พัฒนาการทางด้านรูปแบบตั้งแต่ศิลปะศรีเกษตรถึงศิลปะมณฑล*. เมืองโบราณ.
- เชษฐัง ดิงสัญชลี. (2564). *จากเมืองตาก สู่สะเทิม ความสัมพันธ์ทางศิลปกรรมไทย พม่า มอญ กะเหรี่ยง ตามเส้นทางสู่ปากน้ำสาละวิน*. มติชน.
- นัญญานต์ ชัยพิพัฒน์. (2551). *จองและอุโบสถ-วิหารไทใหญ่ในจังหวัดแม่ฮ่องสอน*. [วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, มหาวิทยาลัยศิลปากร].

- พระรัตนปัญญาเถระ. (2501). *ชินกาลมาลีปกรณ์*. (แสง มนวิฑูร, แปล). กรมศิลปากร.
- ศรีศักร วัลลิโภดม. (2560). *สร้างบ้านแปงเมือง*. มติชน.
- ศักดิ์ชัย สายสิงห์. (2557). *ศิลปะพม่า*. มติชน.
- ศักดิ์ชัย สายสิงห์. (2563). *คู่มือนำชมศิลปกรรมโบราณในล้านนา*. เมืองโบราณ.
- สร้อยสวัสดิ์ อ่องสกุล. (2561). *ประวัติศาสตร์ล้านนา ฉบับสมบูรณ์* (พิมพ์ครั้งที่12). อมรินทร์.
- อิสราวรรณ อยู่ป้อม. (2546). *การศึกษาแนวความคิดในการสร้างพระยาธาตุอัทธิพลศิลปะพม่าที่พบ  
ในจังหวัดแม่ฮ่องสอน ช่วงพุทธศตวรรษที่ 25*. [สารนิพนธ์ศิลปศาสตรบัณฑิต, มหาวิทยาลัยศิลปากร].
- Aung, M. H. (1967). *A history of Burma*. Columbia University Press.
- Cohen, R. (2008). *Global diasporas: An introduction*. Routledge.
- Cunningham, A. (1854). *The Bhilsa Topes; or, Buddhist monuments of central India*. Smith, Eldor and Co., 65 Cornhill.
- Daulton, J. (2011). Sariputta and Moggallana in the golden land: The relics of the buddha's chief disciples at the Kaba Aye Pagoda. *Journal of Burma Studies*, 4, 101-128.
- Toffler, A. (1980). *The third wave*. William Morrow & Company.
- Vertovec, S. (1997). Three meanings of "diaspora," exemplified among South Asian religions. *Diaspora: A Journal of Transnational Studies*, 6(3), 277-299.